

УДК 271.2-526.62”1779”
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2018.22.3>

О ЗНАЧЕЊУ И РАЗЛОЗИМА СЛИКАЊА ПРЕСТАВЕ ХРИСТА НА НАДБЕДРЕНИКУ СВЕТОГ САВЕ СРПСКОГ НА ИКОНИ ОВОГ СВЕТИТЕЉА НА ИКОНОСТАСУ У ИСТОИМЕНОМ ХИЛАНДАРСКОМ ПАРАКЛИСУ (1779)¹

Црква Светиоџ Саве српскоџ у Хиландару на Светиој Гори представља један од бројних параклиса у саставу манастирскоџ комплекса, а њен иконостас је настао 1779. године (сл. 1, 3). У овом раду се анализира један део његове иконе Светиоџ Саве српскоџ на овом иконостасу – надбедреник (сл. 2); размајрају се његова иконографија и значење. Заговара се мишљење да Христов лик који краси надбедреник првоџ српскоџ архиепископа није искључиво људи орнаменталне архијерејске одежде, већ да он представља Светиоџ Саве српскоџ даје посебну његову и специфичну нијансу значења.

Параклис Светог Саве у Хиландару на Светој Гори представља једну од бројних црквица у оквиру комплекса тог манастира (сл. 1). Налази се у западном делу манастирског комплекса, на трећем спрату здања налик на кулу. Саграђен је изнад параклиса Светог Димитрија и истовремено са њим. Осликан је када и поменути параклис – у другој половини XVIII века – током велике обнове манастирске целине која је уследила после

¹ Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (177036).

разорних пожара који су током више наврата – 1711, 1722. и 1776. године оштетили знатан део конака у југозападном делу манастира. Нажалост, у новије време црквица Светог Саве српског је јако пострадала. У катастрофалном пожару који је Хиландар задесио у ноћи између 3. и 4. марта 2004. године уништено је више од половине манастирског комплекса, када је тешко пострадао и параклис Светог Саве српског. У најновије време, ова црквица је добила своју монографију, чиме је отргнут од заборава њен првобитни, некадашњи изглед и украс.² Поред бројних других уметничких вредности, у цркви се налази и иконостас, чија једна икона представља предмет нашег рада. Реч је о престоној икони Светог Саве српског, постављеној на јужном делу иконостаса између иконе Христа и иконе Светог Симеона српског (сл. 2, 3).³ Разматрање овог портрета Светог Саве важно је из више разлога: најпре, јер је реч о икони првог српског архиепископа и просветитеља из важне споменичке целине манастира Хиландара, која је данас сасвим уништена; затим, јер је реч о драгоценом делу које је рад сликара високих средњовековних идеала.

Благодарећи сачуваним поменима, урезаним или исписаним бојом, познати су хронологија изградње и осликавања параклиса Светог Саве српског и његових приложника. Најстарији од тих натписа, изведен на каменој плочи узиданој испод кровног венца на јужном углу параклиса Светог Саве, сасвим је оскудан, јер помиње само 1778. годину.⁴ Други натпис, далеко значајнији, уклесан је у мермерну плочу изнад улаза у храм Светог Саве. У првом делу тог натписа помиње се да су та црква и околне келије, које су надоместиле изгорели конак из 1639–1640, изграђене 1779. године средствима тројице браће: хаџи Томе, Теодора и хаџи Николе, синова кир хаџи Цена из Видина, као и чорбаци Гере и његовог сина кир Добре из Копривштице.⁵

Иконостас у цркви Светог Саве српског израђен је у време настајка зидног сликарства, захваљујући скупини ктитора која је обезбедила средства за изградњу и живописање цркве (сл. 3). Иако је иконостасна преграда била необично богато украшена, сведене размере цркве условиле су њену једноставну композицију. Она је имала осам колонета које су носиле богато изрезбарени космитис, док је између колонета било постављено пет престоних икона: са ликовима Богородице са Христом и Јована Претече северно, и Христа, Светог Саве српског на престолу

² З. Ракић, *Црква Светиоџ Димитрија и Светиоџ Саве у Хиландару*, Нови Сад 2008.

³ Д. Медаковић, *Историјске основе иконографије Светиоџ Саве у XVIII веку*, у: В. Ј. Ђурић (ур.), *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање (Међународни научни скуп, децембар 1976)*, Београд 1979, сл. 11; Ракић, *Црква Светиоџ Димитрија и Светиоџ Саве*, 77, сл. III, XXVIII, 144, 148.

⁴ С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997, 279.

⁵ Ракић, *Црква Светиоџ Димитрија и Светиоџ Саве*, 15.

и Светог Симеона српског јужно од Царских двери. У централном делу су биле Царске двери, док је космитис био украшен иконама пророка из сцене *Пророци су ње наговесили*, над њиме је био *Деизисни чин*, а у самом врху иконостаса се налазио насликан крст са распетим Христом, симболима јеванђелиста на крајевима кракова крста и фигурама Богородице и Светог Јована Претече у картушама у подножју. Поред Царских двери на иконостасу се налазио улаз у проскомидију.

Све до избијања пожара у црквици Светог Саве српског, у њој је постојао првобитни иконостас, настао у време када и живопис, средствима приложника који су омогућили градњу и њено осликавање 1779. године. Једини траг који данас може макар делимично да посведочи о некадашњем изгледу дуборезног ансамбла параклиса Светог Саве јесу Царске двери, спасене у последњем тренутку од нестанка у пламену.

Икона Светог Саве српског била је устаљених, великих димензија, уобичајних за престоне иконе и имала је двобојну позадину – плаво-црну (сл. 2, 3). Приказивала је Светог Саву као архијереја како седи на раскошном златном трону на свечаном јастуку богато украшеном и опточеном златним везом. Свети Сава је на икони био анахроно означен натписом као *Свети Сава српски, први патријарх њеки* [сѣвѣ)тын савѣ сѣрѣскнѣ ѣѣ патрїархѣѣ ѣскнѣѣ]. Био је приказан уобичајене иконографије као човек зрелих година, тамне, метласто завршене браде, косе зачешљане иза ушију.⁶ Насликан је са нимбом са свечаном, куполном, златном митром са флоралним украсима на глави, одевен у тамни стихар са златним рекама и црвени раскошни сакос са златним флоралним мотивима, опточен по рубовима златним везом. Око врата има омофор са крстовима и енколпион, а под сакосом се види и златни епитрахил. Светитељ десном руком благосиља, а у левој држи жезло са држачем у виду две афронтиране змије. Архијерејеве ноге положене су на двостепени, овални подножник. Детаљ одежди који привлачи посебну пажњу јесте надбедреник, будући да се он не слика увек, а нарочито се не слика видљив у целости. Још се ређе архијереји приказују са надбедреником који садржи одређени украс, као што је то случај са портретом Светог Саве на хиландарској икони о којој говоримо. Украшени надбедреник представља нарочит иконографски детаљ портрета Светог Саве о којем говоримо и овом портрету доноси специфичну тежину.

Надбедреник на икони Светог Саве је уобичајеног ромбоидног облика и има декорисан златан руб. На надбедренику је изображен стојећи

⁶ О иконографији Светог Саве српског в. Б. Тодић, *Резервациони икони Светог Саве у средњовековној уметности*, у: С. Ђирковић (ур.), *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд 1998, 225–248; Д. Војводић, *Пути и фазе уобличавања средњовековне иконографије Светог Саве Српског*, Ниш и Византија 13 (2015) 49–73; в. и рад Д. Медаковића у нашој напомени бр. 3.

лик Христа на златној позадини. Христос има крстаст нимб и приказан је како обема рукама благосиља крстообразно раширених руку, одевен у пламени хитон и златни химатион са тамнијим прелазима.

Пракса приказивања украшених епископских надбедреника била је у византијској уметности сасвим ретка појава, присутна само у најраскошнијим и најексклузивнијим уметничким делима. Први очуван помен овог дела архијерејске одежде јавља се од времена XII века.⁷ Надбедреник није увек приказиван као саставни део одежди архијереја, а по правилу није био украшен одређеном фигуралном представом. Са аспекта сликања украшених надбедреника издваја се као изузетан споменик српске средњовековне уметности црква Светог Андреје на Тресци где су сви архијереји приказани у олтарском простору насликани са надбедреницима који носе одређени вид фигуралног украса.⁸ У познијем периоду, у поствизантијској уметности, у време настанка престоне иконе са ликом Светог Саве овај детаљ наставља да се јавља врло ретко, али чешће у односу на средњовековни период.

Надбедреник као део архијерејских одежди представља четвороугаono платно, дугуљастог облика које се привезује за један од четири угла о појас на десно бедро по чему је тај део одежди и добио назив. Он носи посебно значење, које је у контексту представе Светог Саве српског на хиландарској икони веома важно. Епископи носе овај део одежди као подсећање на чињеницу да су примили Реч божју. Надбедреник, наиме, симболично означава духовни мач – Реч божју (Еф. 6:17), којом је епископ наоружан против јеретика, и којим ће посећи и уклонити оне који не верују и који су се приклонили нечистом животу. Оружје Христово, мач његов је сила која кажњава и која се ујоїребљава ѡроїив њеѓових нейријашеља.⁹ Овакво значење надбедреника се исказује и у речима молитве изговаране у тренутку привезивања надбедреника: *Пријашш, јуначе, уз бедро своје мач свој, частї своју и красоїу своју* (Пс. 44:3).¹⁰ Давид најпре у овом стиху *Госїода ѡриказује као војника*. Војничко оружје јесу знаци његове победе над ђаволом, јер овим речима Давид призива Христа у борбу са ђаволом како би одневши победу над њим људе ослободио власти ђавола. Давид наоружава Христа по људским законима да би га показао као страшног, јер војници око бедара везују свој мач.¹¹

⁷ Patrologia graeca 138, 988D.

⁸ J. Prolović, *Die Kirche des Heiligen Andreas an der Treska: Geschichte, Architektur und Malerei einer palaiologenzeitlichen Stiftung des serbischen Prinzen Andreas*, Wien 1997, 100–104.

⁹ Откр. 19:15.

¹⁰ Л. Мирковић, *Православна литурѓика или наука о боѓослужењу ѡправославне исшочне цркве. Први, оїшїїи део*, Сремски Карловци 1918, 129.

¹¹ Patrologia graeca 128, 492A–B.

Свети Атанасије Александријски објашњава да псалмиста овим речима *ѿодсѣиче Јединородноѡ да војује за нас, ... Он, као Боѡ, не носи видљиви мач; Он је силан, односно, Он је Госѡод на војскама, и ѿо Му ѿриѡда ѿо ѿприроди. Он је и ѿрекрсан за оне, који су у сѣању да ѿознају Њеѡов долазак (Њеѡово оваѡлоћење) и да разумеју Њеѡову надземљску лейоѡу. Мач на бедрима носи као ѿреѡињу неверујућима и ѿроѡивничким (демонским) ѡуковима. Псалам о неверујућим каже: Ако се не обраѡиѡе, мач свој наоѡѡриће* (Пс. 7:13).¹²

Имајући у виду и тумачење светог Максима Исповедника, које стоји у складу са наведеним објашњењем светог Атанасија Александријског, може се рећи да лик Христа на надбедренику Светог Саве симболизује тајну Христовог оваплоћења, доласка у тело и његов суд. Објашњавајући, наиме, стих пророка Захарије – *Видех, а ѿо књиѡа леѡаше* (Зах. 5:1) – свети Максим Исповедник у књизи тј. српу (односно мачу у контексту надбедреника) препознаје *Исуса Хрисѡа, Сина Јединородноѡ и Лоѡоса, ѡѡ. силу Њеѡовоѡ доласка у ѡелу – ѡајну Њеѡовоѡ оваѡлоћења*.¹³ Свети Максим Исповедник у крадљивцу и кривоклетнику из трећег стиха књиге пророка Захарије симболично препознаје Противника, кога срп тј. Христос сатире.¹⁴ Лик Христа на надбедренику Светог Саве српског носи такав смисао и значење. Свети Сава је приказан на иконостасу у својству духовног војника – архијереја са надбедреником који означава његов духовни мач – Христа, Реч божју. Лик Христа на надбедренику Светог Саве указује да се први српски архиепископ борио за проповедање Христове речи и вере, да ју је бранио од јеретика и ширио православље у Србији да је био истакнути борац за православље и учитељ речи Христове.

На очуваном надбедренику липовског митрополита Данила, из 1563. године који се данас чува у Музеју Српске православне цркве приказан је у центру Христос у стојећем ставу као архијереј у двострукој, ромбоидној мандорли златне светлости која прати облик надбедреника. Са његових страна извезена су четири херувима. Став благосиљајућег Христа подударан је ставу Христу са надбедреника Светог Саве у Хиландару, док присуство херувима потврђује горепоменута тумачења. Њихова појава истиче да је Христово божанство сједињено у једној личности с човечанством, а то значење носи и лик Христа на надбедренику Светог Саве у Хиландару.

Према Светом Симеону солунском новоизабрани епископ добија надбедреник што представља *Хрисѡову ѡобегу снаѡом Крсѡа, коју је ос-*

¹² Patrologia graeca 27, 208D.

¹³ Patrologia graeca 90/1, 648B, 652D, 656D.

¹⁴ *Исѡо*, 652A.

војио Својом нейорочношћу и чистіоїом. Нови еїискої је ііакође добио залої Вакрсења од ірекрасної Жениха Исуса Хрїсїа Боїа нашеї, ііе све ово симболише надбедреник који висї о њеїовом іојасу као мач, који осликава крїї и вакрс, и јављајући іобеду над смрћу, шїїо је и смїсао нацрїїаної на надбедренику.¹⁵

Свети Симеон солунски о надбедренику такође каже: *Неки од најсїа-риїих (їрвих јереја) іїї. сїаврофори и неки од архимандрїїа имају и надбедреник, а іїо је дар архијереїски као и крїї, јер нико осим архијереја не може носїїи крїїове на фелону и на їлави и надбедренике. Овим лицима се даје да носе крїї на їлави и надбедреник іри свешїенним радњама и шїїо су они ірви између осїїалих, јер једни добијају хїроїїонију судїје – најважнїје црквено служење, друїи се іосїављају за іасїїире душа и за економе, ради чеїа и носе одличја ірвої іасїїира, на кої су дужни да се угїедају.*¹⁶ На основу овог навода јасно је да нису сва црквена лица имала право ношења надбедреника, као и да је Свети Сава на хиландарској икони њиме истакнут и украшен као личност која врши пастирску делатност, као наоружани духовни пастир српског народа.

Када је реч о утицаїима уметничких традиција у приказивању лика Светог Саве, треба рећи да је илустровање надбедреника искључива одлика источнохришћанске, византијске, а тиме и српске традиције. Сликара ове иконе, пореклом Грка, одликује осећај за детаљ, као и изразита „декоративност” испољена у начину украшавања одора, не само икона на иконостасу већ и одежди на фрескама.¹⁷ Она свој пуни одраз добија у сликању надбедреника, који је уз то и украшен Христовим ликом. Важност представе Христа на надбедренику Светог Саве српског и њена посебност нарочито долазе до изражаја када се има у виду, да ниједан архијереїски надбедреник осим надбедреник Светог Саве није украшен Христовим ликом.

Анїела Гавриловић

Кључне речи: црква Светог Саве у Хиландару, престона икона, 1779, надбедреник, Христос, значење

---

¹⁵ Patrologia graeca 155, 412B–C.

¹⁶ Patrologia graeca 155, 261D, 264A.

¹⁷ Ракић, *Цркве Свеїїої Димїїрија и Свеїїої Саве*, 70–71.

Извори

- Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca, Vol. 27*, Paris: Via d'Ambroise, 1837.
- Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca, Vol. 90/1*, Paris: Via Thibaud olim d'Ambroise, 1863.
- Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca, Vol. 128*, Paris: Via d'Ambroise, 1864.
- Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca, Vol. 138*, Paris: Via Thibaud olim d'Ambroise, 1865.
- Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca, Vol. 155*, Paris: Via Thibaud olim d'Ambroise, 1866.

Литература

- Д. Војводић, *Пуџеви и фазе уобличавања средњовековне иконографије Светиоџ Саве Српскоџ*, Ниш и Византија 13 (2015) 49–73.
- Л. Мирковић, *Православна литурџика или наука о боџослужењу љравославне истичне цркве. Први, оџишџи гео*, Сремски Карловци 1918, 129.
- Д. Медаковић, *Истичоријске основе иконографије Светиоџ Саве у XVIII веку*, у: В. Ј. Ђурић (ур.), *Сава Немањих – Свети Сава. Истичорија и љредање (Међународни научни скуџ, децембар 1976)*, Београд, 1979, 397–405.
- С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара. Грађење и џрађевине*, Београд, 1997.
- З. Ракић, *Црква Светиоџ Димитрија и Светиоџ Саве у Хиландару*, Нови Сад: Маџица српска; Београд, 2008.
- Б. Тодић, *Реџрезениџаџивни џорџреџи Светиоџ Саве у средњовековној умеџносџи*, у: С. Ђирковић (ур.), *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд, 1998, 225–248.
- J. Prolović, *Die Kirche des Heiligen Andreas an der Treska: Geschichte, Architektur und Malerei einer palaiologenzeitlichen Stiftung des serbischen Prinzen Andreaš*, Wien, 1997.

Andela Gavrilović

ON THE MEANING AND THE REASONS OF DEPICTING CHRIST
ON THE EPIGONATION OF SAINT SAVA OF SERBIA ON THE ICON
OF THIS SAINT IN THE CHILANDAR'S PARECCLESION
OF THE SAME NAME (1779)

The church of Saint Sava of Serbia in the monastery of Chilandar on Holy Mount Athos represents one of the parecclesia in the scope of the monastery complex. It was painted in 1779, when the iconostasis of this church was executed. This paper deals with the iconography and the meaning of the representation of Christ on the epigonation of Saint Sava of Serbia on one of the main icons on the iconostasis that depicts Saint Sava of Serbia as an archpriest. The paper investigates the meaning of epigonation as part of archpriest attire, as well as connotations of the depicted Christ figure on it. Although at this time much more frequent than in the Middle Ages, this detail has not been noticed and covered by previous scholars; it is a rarity and it points out to the refinement and knowledge of the artist who executed this icon of Saint Sava of Serbia in the Chilandar's parecclesion, as well as the even more important fact that he relied on the medieval orthodox tradition of displaying this detail. In the paper we indicate that the depicted portrait of Christ does not represent a pure ornament, but that it gives a special connotation to the portrait of Saint Sava of Serbia, particular weight and nuance to its meaning.

*Параклис Свeйћoг Савe српског у Хиландару (1779),
изглед након пожара 2004.*

*Пресїона икона Свеїїоѡ Саве срїскоѡ (1779),
їпараклис Свеїїоѡ Саве срїскоѡ, Хиландар, изѡлед їре їжсара 2004.*

*Параклис Свѣтог Саве српског у Хиландару (1779),
иконостаѕ, изглед пре пожара 2004.*